

Maleyka MƏMMƏDOVA

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AMEA Folklor İnstitutu

E-mail: meleykememmed1@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7714-4668>

<https://doi.org/10.59849/2309-7949.2024.4.89>

Qumral MİRZƏYEVA

AMEA Ədəbiyyat İnstitutu

E-mail: qumralnergiz@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-7304-1817>

<https://doi.org/10.59849/2309-7949.2024.4.89>

QARABAĞ FOLKLORUNDA İNANCLAR

Açar sözlər: Qarabağ, folklor, inanc, din, mifologiya, təbiət.

Summary

Maleyka Mammadova

Gumral Mirzayeva

Beliefs in Karabakh Folklore

Karabakh is a region known for its rich history and culture. The folklore of this region is rich with the historical events, geographical features, and cultural diversity experienced by its people. Folklore encompasses the beliefs, customs, and traditions that play a significant role in the daily lives of the people. This article explores the beliefs present in Karabakh folklore and examines their place in the culture of the people.

Beliefs in Karabakh folklore are categorized into different groups. While some of these beliefs have religious origins, others are related to natural events and daily life. 1. Religious Beliefs: Islam is widely practiced in Karabakh, and these religious beliefs are reflected in the folklore. For example, customs and ceremonies performed during Ramadan and Eid al-Adha, as well as other religious holidays, are part of the belief system of the people. Rituals such as praying, fasting, and sacrificing animals are widely practiced among the populace. 2. Beliefs Related to Nature and Natural Forces: The relationship of the people of Karabakh with nature is also reflected in the folklore. Beliefs related to natural forces are especially prevalent among those engaged in agriculture. For instance, praying for rain and performing special rituals to ensure a bountiful harvest are common practices. 3. Mythological Beliefs: Mythological beliefs are also widely present in Karabakh folklore. Through myths and legends, the people have transmitted their history and culture to future generations. For example, many people in Karabakh believe in entities such as "Div" and "Jin," and various stories about these entities are told.

The beliefs present in Karabakh folklore reflect the culture, values, and lifestyle of the people. These beliefs play an important role in the daily lives of the people and are passed down from generation to generation. The richness and diversity of Karabakh folklore further enhance the cultural heritage of this region. Through this article, we aim to explore the beliefs present in Karabakh folklore and illustrate their place in the culture of the people.

Key words: Karabakh, folklore, belief, religion, mythology, nature.

Резюме

Малейка Мамедова

Гумрал Мирзаева

Верования в Карабахском фольклоре

Карабах — регион, известный своим богатым историческим и культурным наследием. Его фольклор насыщен событиями, пережитыми народом, географическими особенностями и культурным разнообразием. Фольклор включает в себя верования, обычаи и традиции, которые занимают важное место в повседневной жизни народа. В данной статье мы рассмотрим верования, представленные в карабахском фольклоре, и их роль в культуре народа.

В карабахском фольклоре верования делятся на различные категории. Некоторые из них имеют религиозное происхождение, другие связаны с природными явлениями и повседневной жизнью: 1. Религиозные верования: Ислам широко распространён в Карабахе, что отразилось и в фольклоре. Например, обычаи и ритуалы, связанные с праздниками Рамазан и Курбан, являются частью системы верований народа. Такие религиозные практики, как молитва, пост и жертвоприношение, получили широкое распространение среди населения. 2. Верования, связанные с природой и природными силами: Отношение карабахского народа к природе также нашло отражение в фольклоре. Верования, связанные с природными явлениями, особенно распространены среди людей, занимающихся сельским хозяйством. Например, молитвы о дожде или специальные ритуалы для обеспечения урожайности. 3. Мифологические верования: В карабахском фольклоре значительное место занимают мифологические представления. Через мифы и легенды народ передавал своё прошлое и культуру будущим поколениям. Например, многие жители Карабаха верят в существование таких существ, как "Див" и "Джин", и рассказывают связанные с ними истории.

Верования, представленные в карабахском фольклоре, отражают культуру, ценности и образ жизни народа. Они играют важную роль в повседневной жизни и передаются из поколения в поколение. Богатство и разнообразие карабахского фольклора делают культурное наследие этого региона ещё более ценным. В данной статье мы исследовали верования, присутствующие в карабахском фольклоре, и их место в культуре народа.

Ключевые слова: Карабах, фольклор, верование, религия, мифология, природа.

Giriş. Qarabağ, zəngin tarixi və mədəniyyəti ilə tanınan, Azərbaycanın ən qədim və mədəni irsə malik zəngin bölgələrindən biridir. Bu bölgənin folkloru, xalqın yaşadığı tarixi hadisələr, coğrafi şəraiti və mədəni müxtəlifliyi əks etdirir. Qarabağ folkloru, xalqın gündəlik həyatında dərin iz buraxan inanclar, adətlər və ənənələri özündə cəmləyir. Bu məqalədə Qarabağ folklorunda yer alan inancları araşdıraraq, onların xalqın mədəniyyətində necə yer tutduğunu və nəsildən-nəslə ötürülərək yaşadığını öyrənəcəyik. İnancların dini, təbiət hadisələri ilə bağlı və mifoloji olmaqla müxtəlif kateqoriyalara bölünməsi, Qarabağ folklorunun zənginliyini və çoxşaxəliliyini ortaya qoyur.

Qarabağda inanclar əsasən üç əsas kateqoriyaya bölünür: dini inanclar, təbiət və təbiət qüvvələri ilə bağlı inanclar və mifoloji inanclar. İslam dini bu üç sahədə də əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Dini inancların İslamla uyğunlaşması və birləşməsi, bölgənin mifoloji irsini zənginləşdirmişdir. Təbiət hadisələri ilə bağlı inanc və təfsirlərdə İslamın gətirdiyi dini rəvayətlər və dualar geniş yer tutmuşdur. Bununla yanaşı, mifoloji obrazların və motivlərin İslam rəvayətləri və peyğəmbər hekayələri ilə inteqrasiyası, Qarabağ folklorunda unikal bir sintez yaratmışdır.

Dini inancların folklorda yer alması, dini ritualların nəsildən-nəslə ötürülməsi ilə müşayiət olunur. Bayram və mərasimlər vasitəsilə icma birliyinin gücləndirilməsi, dini dəyərlərin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi təmin edilir. Bu mənada dini inanclar Qarabağ folklorunda mədəniyyətin və ictimai münasibətlərin əsasını təşkil edir.

Qarabağda Dini İnanclar və Folklor: İslamın Mədəniyyətə və İcma Həyatına Təsiri

Qarabağ, Azərbaycanın ən qədim və zəngin mədəni irsinə malik bölgələrindən biridir. Burada İslam dininin yayılması, xalqın mədəniyyətində və sosial həyatında dərin izlər buraxmışdır. İslam, Qarabağ xalqının gündəlik həyatında yalnız dini ibadətlərlə məhdudlaşmamış, həmçinin insanların mədəni münasibətlərində, adət-ənənələrində və folklorunda da geniş şəkildə əksini tapmışdır. Bu məqalədə Qarabağda dini inancların və İslam rituallarının folklorə necə təsir etdiyini və bu təsirin xalqın mədəniyyətində hansı dərinliklə yer aldığını araşdırılacaq.

İslam dini Qarabağda 7-ci əsrdə, ərəb ordularının Qafqaz ərazisinə daxil olması ilə yayılmağa başlamışdır. Əvvəllər bölgədə geniş yayılmış olan zərdüştilik və digər yerli inanclar tədricən İslamla əvəz olunmuşdur. Bu keçid nəticəsində İslam dini Qarabağ xalqının mənəvi dünyasının əsas sütunlarından birinə çevrilmişdir. İslamın bölgədə yayılması yalnız fərdi ibadətlərə təsir etməmiş, həm də ictimai münasibətlərə, kollektiv şüur və davranış modellərinə dərin təsir göstərmişdir. Ramazan və Qurban bayramları, namaz qılmaq, oruc tutmaq və qurban kəsmək kimi dini ibadətlər geniş şəkildə qəbul edilmişdir və bu, xalqın mənəvi dünyasında dərin və daimi izlər buraxmışdır.

İslam, Qarabağ folklorunda yalnız dini inanclar çərçivəsində məhdudlaşmamış, həm də mədəni və sosial münasibətləri formalaşdıran mühüm bir qüvvə olmuşdur. Xalq yaradıcılığında yer alan əfsanələr, dualar, mərasimlər və rituallar İslamdan ilhamlanmışdır. İslamın gətirdiyi inanclar və dəyərlər, Qarabağ əhalisinin məişət həyatına və adət-ənənələrinə təsir göstərmişdir. Bu inanclar nəsildən-nəslə ötürülmüş və mədəniyyətin qorunmasında mühüm rol oynamışdır. Xalq arasında ziyarət yerlərinə hörmət, qurban kəsmə mərasimləri, dini bayramlar və dualar geniş yayılmış və onların dərin mənəvi məzmunu hər bir sosial təbəqənin həyatına təsir etmişdir.

1. Ramazan və Qurban bayramlarının Qarabağ folklorundakı yeri

Ramazan və Qurban bayramları Qarabağda yaşayan insanlar üçün təkcə dini ibadətlərin yerinə yetirildiyi günlər deyil, həm də xalqın birliyini və qardaşlığını gücləndirən xüsusi günlərdir. Bu bayramlar zamanı həyata keçirilən mərasimlər və rituallar, İslam dininin Qarabağda necə güclü şəkildə möhkəmləndiyini və yerli ənənələrlə harmonik şəkildə birləşdiyini göstərir. Ramazan ayı boyunca oruc tutmaq, imsak və iftar süfrələrinin qurulması, yoxsullara kömək etmək kimi adətlər Qarabağda xüsusi mənəvi atmosfer yaradır.

Qurban bayramında isə qurban kəsmə mərasimləri xalq arasında böyük əhəmiyyət daşıyır. Qurbanlar kəsilir, yoxsul və ehtiyac sahiblərinə ət paylanır və bu mərasim

həm dini bir vəzifə, həm də sosial həmrəylik nümayişi olaraq qəbul edilir. Bayram günlərində icma üzvləri bir araya gələrək dua edir, ailə və qonşulara qonaqlıq verilir, bir çox mərasimlər folklorun bir hissəsi kimi xalq arasında geniş yayılmışdır.

2. Namaz, oruc və qurban kəsmə

Namaz qılmaq, oruc tutmaq və qurban kəsmək kimi dini ibadətlər Qarabağda təkcə fərdi inancların təzahürü deyil, həm də sosial həyatda əhəmiyyətli rol oynayan rituallar kimi qəbul edilir. Xüsusilə namaz qılmaq, təkcə ibadət aktı deyil, həm də icmanın bir araya gəlməsini və birlik hissini gücləndirən bir ənənədir. Qarabağda məscidlər xalqın mədəni və dini həyatında mühüm mərkəzlərdir. Namaz ibadəti təkcə dini vəzifə kimi yox, həm də folklorun əsas rituallarından biri kimi qəbul edilir. Əziz və müqəddəs sayılan günlərdə camaatın məscidlərə toplanması, dua etməsi və bir araya gəlməsi, həm dini, həm də ictimai əlaqələrin möhkəmləndirilməsinə xidmət edir.

Oruc tutmaq isə Ramazan ayının xüsusi bir hissəsidir. Qarabağda oruc ibadəti böyük əhəmiyyət daşıyır və Ramazan ayı boyunca oruc tutan insanlar günəş doğmadan əvvəl süfrə başına toplanır, iftar zamanı isə ailələr və dostlar bir araya gələrək birgə süfrələrdə yemək yeyirlər (S-1; S-2). Bu cür məclislər təkcə dini deyil, həm də sosial və mədəni əlaqələrin gücləndirilməsi baxımından mühüm rol oynayır.

Qurban kəsmək də xalqın dini inancları arasında mühüm yer tutur. Qurban bayramı zamanı həyata keçirilən mərasimlər, heyvan qurbanı ilə icma üzvləri arasında paylaşım və yardımlaşma adətləri, Qarabağda İslamın necə dərin köklərə malik olduğunu göstərir. Bu mərasimlər həm də yerli xalq arasında birliyə və həmrəyliyə çağırışdır.

3. Dini inancların folklordakı simvolizmi

Dini inancların Qarabağ folklorundakı yerini anlamaq üçün ritualların simvolizmi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Folklor, dini inancların və mərasimlərin geniş ictimai əhəmiyyətini qoruyaraq onları mədəniyyətin və həyat tərzinin ayrılmaz hissəsi halına gətirir. Xüsusilə dini mərasimlər zamanı yerinə yetirilən dualar, qurban kəsmə aktının dini və mənəvi tərəfləri, eyni zamanda xalq arasında müqəddəs sayılan əşyalar və müqəddəs məkanlarla bağlı inanclar Qarabağ folklorunda xüsusi bir yer tutur. Məsələn, müqəddəs məkanlara ziyarət folklorda böyük önəm daşıyır. Qarabağda məqbərələr və türbələr, xüsusilə yerli müqəddəslər və din xadimləri ilə bağlı olan məkanlar, xalq arasında böyük hörmət və ehtiramla yad edilir. Bu cür müqəddəs yerlər olan pir və ocaqlar Qarabağ folklorunda öz əksini tapmışdır. Seyid Həmzə Nigari, Hacı Qaraman, Hacı Qasım Çələbi, Alı Çələbi, Yasin Çələbi, Əli Çələbi, Fatma Çələbi, Həsən Çələbi, Seyid Əsəd Ağa, Ağa Dədə, Seyid Yusif Ağa, Seyid Hüseyin Ağa, Seyid Rza Ağa, Seyid Füqəra, Seyid Vəli, Bəyim Ağa, Seyid Yasin Ağa, Seyid Əzim Ağa, Çıx Həsən, Şıx Məhəmməd kimi seyidlər öz kərəmətləri və müqəddəs ocaqları ilə tanınmışlar (Vaqifqızı, 2013:60-96). İnsanlar adlarını sadaladığımız seyidlərdən nicat umar, ocaqlarından şəfa diləyər, onların müqəddəs

məkanlarını ziyarət edər, dualar edib müxtəlif ritualları yerinə yetirərdilər. Bu ziyarətlər Qarabağda dini inancların mədəniyyətə təsirinin bir nümunəsidir.

4. Dini inancların nəsildən-nəslə ötürülməsi

Qarabağda dini inanclar folklor vasitəsilə nəsildən-nəslə ötürülür. Xalq arasında ənənəvi olaraq keçirilən dini mərasimlər, dini adətlər və rituallar böyüklərdən gənclərə, valideynlərdən uşaqlara öyrədilir. Bu proses vasitəsilə dini dəyərlər və inanclar qorunur və xalqın mənəvi irsi yaşadılır. Dini inanclar, icma həyatında böyük əhəmiyyət kəsb etdiyi üçün, Qarabağ folklorunda dərin köklərə malikdir və xalqın kimliyinin formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Qarabağda dini inanclar və İslam ritualları, yalnız fərdi ibadətlərdən ibarət olmayıb, həm də xalqın mədəniyyətinin və sosial həyatının ayrılmaz bir hissəsidir. Namaz, oruc və qurban kəsmək kimi ibadətlər, dini bayramlar və rituallar Qarabağda sosial əlaqələrin və icma birliyinin gücləndirilməsində mühüm rol oynayır. Bu dini inanclar, folklorda geniş yer taparaq, xalqın mənəvi dünyasının və kimliyinin bir hissəsini təşkil edir. Qarabağın dini inancları, nəsildən-nəslə ötürülərək, mədəni irsin yaşadılması və qorunması üçün əvəzolunmaz bir vasitədir. İslamın Qarabağda mədəniyyətə təsiri, folklorun bir çox sahəsində öz əksini taparaq, bölgənin zəngin irsini daha da dərinləşdirir.

Qarabağda İslamın yayılması və onun dini inanclara, folklorla və xalqın adət-ənənələrinə təsiri dərin və çoxşaxəlidir. Bu təsir, yalnız dini mərasim və ibadətlərdə deyil, həm də xalqın gündəlik həyatında və mədəni münasibətlərində özünü göstərmişdir. Qarabağın zəngin mədəni irsində İslamın rolu təkcə dini bir fenomen olaraq deyil, həm də mədəniyyətin qorunması və nəsildən-nəslə ötürülməsində mühüm amil kimi çıxış edir. İslamın Qarabağda formalaşdırdığı dini və mədəni irs, xalqın kollektiv yaddaşında və mənəvi dünyasında xüsusi bir yer tutur.

Qarabağda Təbiət və Təbiət Qüvvələri ilə Bağlı İnanclar: Folklorda Təbiətlə Uyğunlaşmanın Təzahürü

Qarabağda təbiət, insanların gündəlik həyatında mühüm rol oynayan bir elementdir. Xüsusilə kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan əhali təbiət qüvvələri ilə bağlı xüsusi inanclar və rituallara sahibdir. Təbiət hadisələri ilə əlaqədar inanclar, məhsulun bərəkəti və hava şəraitinin əlverişli olması üçün həyata keçirilən dualar və rituallarla özünü göstərir. Məsələn, yağış yağması və ya kəsməsi üçün dua etmək və məhsulun bol olması üçün xüsusi mərasimlər yerinə yetirmək Qarabağ folklorunda geniş yayılmışdır.

Bu inancların kökü, insanın təbiətə olan hörmətinə və təbiətlə harmonik şəkildə yaşamaq zərurətinə əsaslanır. Təbiət qüvvələrinin ilahi və ya fəvqəlgüclər tərəfindən idarə edildiyinə dair inanclar, folklorda bir çox ritual və ənənənin yaranmasına səbəb olmuşdur. Həmçinin, təbiət hadisələri ilə bağlı rituallar icmanın sosial birliyini gücləndirmək və təbiətlə uyğunluq içində yaşamaq arzusunun təzahürüdür.

Qarabağ, Azərbaycanın təbii gözəllikləri və zəngin coğrafiyası ilə seçilən bir bölgədir. Təbiət, Qarabağ əhalisinin gündəlik həyatında böyük bir yer tutmaqla yanaşı, onların inancları və adətlərində də dərin izlər buraxmışdır. Xüsusilə kənd

təsərrüfatı ilə məşğul olan insanlar üçün təbiət qüvvələri ilə bağlı inancların və ritualların əhəmiyyəti danılmazdır. Hava şəraitinin əlverişli olması, məhsulun bərəkəti və təbiətin dövrü hadisələri ilə bağlı rituallar, Qarabağ folklorunda mərkəzi yer tutur. Bu məqalə, Qarabağda təbiət və təbiət qüvvələri ilə bağlı inancların necə formalaşdığını, xalqın mədəniyyətində necə yer tutduğunu və bu inancların icma həyatında hansı funksiyaları daşdığını araşdırmağı hədəfləyir.

1. Təbiətlə harmoniya: Təbiət qüvvələrinin mədəni rolu

Təbiət, qədimdən bəri Qarabağ xalqı üçün təkə bir yaşayış mənbəyi deyil, həm də mənəvi və rituallar baxımından əhəmiyyətli bir sahə olmuşdur. İnsanlar təbiətin fəvqəladə qüvvələri ilə əlaqəli olduğuna inanmış və təbiət hadisələrini yalnız fiziki bir reallıq kimi deyil, həm də ilahi qüvvələrin təzahürü kimi qəbul etmişlər. Bu inanclar, Qarabağda təbiətin müxtəlif aspektləri ilə bağlı yaranan mərasimlər, rituallar və ənənələr vasitəsilə nəsil-dən-nəslə ötürülmüşdür.

Xalq arasında ən çox yayılmış inanclardan biri yağış üçün dua etməkdir. Yağışın zamanında yağması, kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan əhali üçün həyatı əhəmiyyət daşıyırdı. Hava şəraiti ilə əlaqədar rituallar, xüsusilə quraqlıq dövrlərində, kənd camaatının bir yerə toplanıb kollektiv dualar etməsi ilə müşahidə edilirdi. Bu cür mərasimlərdə dua edənlər təbiətin qüdrətinə və onu idarə edən fəvqəlgüclərə müraciət edərək yağışın gəlməsi üçün ilahi yardıma ümid edirdilər.

2. Təbiət qüvvələri ilə bağlı dualar və rituallar

Qarabağda təbiət hadisələri ilə bağlı inancların ən vacib cəhətlərindən biri, əhalinin təbiətin gözlənilməz qüvvələri qarşısında dualara və rituallara baş vurma-sıdır. Güneşi çağırmaq, havanın açılması, yaxud yağış üçün edilən dualar və qurbanlar xalq arasında geniş yayılan və təbiət hadisələrinin insanların sosial həyatına təsirini əks etdirən praktiklərdəndir. Bu dualar yalnız su və günəş ehtiyacını qarşı-lamaq məqsədinə xidmət etmir, həm də icmanın birliyi və təbiətlə harmoniyada yaşamaq arzusunun bir təzahürü kimi qəbul edilirdi. Məsələn, quraqlıq dövrlərində kənd camaatı bir araya gələrək xüsusi rituallar həyata keçirirdi. Belə mərasim-lərdə insanların su ilə bağlı etdikləri dualar və qurbanlar həm təbiətin nəzarətsiz qüvvələrinə hörmətin, həm də təbiətlə barışıq şəraitində yaşamağın bir ifadəsi idi. Bu dualar və rituallar vasitəsilə xalq təbiətin fəvqəladə qüdrətinə müraciət edərək məhsuldarlığın artacağına və yağışın gələcəyinə ümid edirdi.

Yağış çox yağanda, kəsmədiyi zaman belə bir ritual həyata keçirilir: yeddi düyün rəngbərəng sapı bağlayıb suya atırlar və belə deyirlər: “Bu qadanı, bu bə-lanı atıram suya ki, yağış kəssin mənim mal-qaram, taxılım əmələ gəlsin” (Rüs-təmzadə, 2013b:159). Həmçinin yağışın kəsməsi və göy qurşağının əmələ gəlməsi üçün Fatma xanıma (el arasında göy qurşağına Fatma deyib Fatimeyi Zəhraya bağlayırlar) səslənirlər:

Fatma xanım, hənəsi, ay hənəsi,
Ərik-arkac yapası, ay yapası.
Gəldi göylər sonası, ay sonası,

Yeddi irəng boyası, ay boyası.
Bir əlində xonçası, ay xonçası,
Bir əlində boxçası, ay boxçası,
Fatma nənə cürəsi, yun darağı, cəhrəsi,
Kömək olsun xalıq,
Bizə toxusun arxalıq, ay arxalıq (Rüstənzadə, 2013b:159-160).

Həmçinin hava açmayanda, nəmişlik olduğu zaman Qarabağ folklorunda “Qodu-qodu gəzdirmək” və ya “Qodu-Qodu” (Rüstənzadə, 2018:67-68) ritualı yerinə yetirilir. Bu ritualı icra edən adları eyni və anasının ilki olan iki adam, ortasına qaşiq qoyulmuş, üstünə muncuqlarla bəzədilmiş qırmızı parça sərilmiş yekə bir çömçə götürüb qapı-qapı gəzdirib oxuyarlar:

Qodu-qodunu gördünüzmü?
Qoduya salam verdinizmi?
Qodu gedənnən bəri
Heç gün üzü gördünüzmü?
Qara toyux qanadı,
Kim vurdu, kim sanadı?
Gedirdim elçiliyə
Qara it baldırımı daladı.
Yağ verin yağlıyım,
Dəsmal verin bağlıyım.
Dəsmal dəvə boynunda,
Dəvə Şirvan yolunda.
Şirvan yolu gül bağlar.
O gülün birin üzəydim
Saç bağma düzəydim.
Oğlunuzun, qızınızın toyunda

Dərə aşağı, dərə yuxarı süzəydim (Rüstənzadə, 2014a:100).

Bu şəkildə Qodu-qodu nəğməsi oxunar, yığılan pay xurcunu uşaqlar arasında bölüşülərdi, səhərişi gün isə həqiqətən hava açılardı.

3. Təbiət və məhsul bərəkətini artırmaq üçün rituallar

Təbiət hadisələri ilə bağlı inancların bir başqa mühüm tərəfi məhsulun bərəkətli olması üçün yerinə yetirilən rituallardır. Qarabağda kənd təsərrüfatı, təbiət hadisələri ilə sıx bağlı olduğu üçün məhsul bərəkəti xalqın rifahı ilə birbaşa əlaqədardır. Məhsulun bol və keyfiyyətli olması üçün yerinə yetirilən dualar və mərasimlər, kənd icmalarında xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi.

Qarabağ bölgəsində taxılı sahələrdə öküz, kəl, cüt və kotanla əkib taxıl səpmə vaxtı məhsul bərəkətli olsun deyə səpilən toxumdan 4 kq tasatdix (nəzir, bağış) götürüb kasıb birinə verərlər. Həmçinin əkini, tarlanı doludan qorumaq üçün dolu yağmamağı üçün mollaya “dolu duası” yazdırırlar, bu dua yazılmış tarlada çəlikli qoca kişinin tarlanını qoruduğuna inanırlar (Rüstənzadə, 2013b: 157).

Həmçinin yağış yağsın, quraqlıq olmasın deyə Qarabağ bölgəsində xüsusi yağış yağdırma ritualları həyata keçirilirdi. Toplanılmış materiallar əsasında deyə bilərik ki, yağış yağdırma ritualı bir neçə variantda icra edilir. Ən geniş yayılmış şəkllə insanlar yığışib kəndin kənarında qəbiristanlıqda və ya Çix Baba Veys ocağı kimi yerlərdə heyvan kəsir, yağış yağmasını diləyərdilər. Yaxud da təmiz, pak, mövhumatı yaxşı bilənlər Qurani götürüb Müsəlləh dağına çıxıb Allaha yalvarıb dua oxuyaraq yağış yağdırma ritualını həyata keçirərdilər. Həmçinin camaatdan pul yığıb alınan malın başına ip keçirib kəndi o baş-bu baş gəzdirib qurban kimi kəsib paylayar, yağış və ya quraqlıqdan zərər gəlməməsini təmənni edərdilər. Başqa bir ritualda isə neçə gün yağış istədirsə, kəsilən atın başı o qədər müddət suda saxlanılırdı (Abbashi, 2020: 222-223; Rüstəməzadə, 2012:169-171).

Bu ritualların bir çoxunda insanların təbiət qüvvələrinə müraciət edərək məhsuldarlığın artmasını diləməsi diqqət çəkir. Xüsusi olaraq yaz mövsümündə torpağın məhsul verməsi üçün edilən dualar və təbiətə bağlı mərasimlər Qarabağ xalqının inanc sisteminin bir parçası idi. Bu dualar və rituallar təbiət qüvvələrinə olan hörmətin ifadəsi olaraq qəbul edilirdi və xalqın təbiətlə harmoniyada yaşamaq istəyini göstərirdi. Sonralar isə, xüsusilə İslamın qəbulundan sonra Allaha yalvarış, Allaha müraciət yağış yağdırma və bənzəri rituallarında da öz əksini tapmışdır. Ümumiyyətlə xalqın inancında islami ünsürlərlə, adət-ənənələr, qədim türk inancları bir-birinə qarışaraq harmoniya yaratmışdır.

4. Təbiət hadisələri və fəvqəlgüclərə inanc

Qarabağ folklorunda təbiət hadisələri, yalnız fiziki reallıqlar kimi deyil, həm də fəvqəlgüclər tərəfindən idarə olunduğu düşünülməyən proseslər kimi qəbul edilirdi. Bu inanclar, insanlara təbiətin fəvqəl qüdrətə sahib bir varlıq kimi təqdim edilməsini təmin etmişdir. Xüsusilə ildırım, göy gurultusu, günəş tutulması kimi təbiət hadisələri xalq arasında böyük heyranlıq və hörmətlə qarşılanırdı. Bu cür hadisələr, təbiətin fəvqəladə güclərinin təzahürü olaraq qəbul edilir və insanların bu qüvvələrlə əlaqə qurması üçün xüsusi rituallar həyata keçirilirdi.

Qarabağ əhalisi arasında təbiət hadisələri ilə bağlı müxtəlif miflər və əfsanələr mövcuddur. Bu əfsanələr vasitəsilə təbiət hadisələrinin mahiyyəti izah edilirdi və insanlar təbiətlə bağlı inanclarını qoruyub saxlayırdılar. Məsələn, göy gurultusunun ilahi bir xəbərçi olduğu və insanların bu zaman xüsusi dualar etməsi lazım olduğuna dair inanclar Qarabağ folklorunun dərinliyində möhkəmlənmişdir.

5. İcmanın birliyini gücləndirən təbiət ritualları

Təbiət hadisələri ilə bağlı inancların bir mühüm cəhəti də bu ritualların icmanın sosial birliyini gücləndirmək funksiyasını daşımasıdır. Kənd icmalarının kollektiv şəkildə dua etməsi, məhsul bərəkəti və yağışın gəlməsi üçün bir araya gəlməsi, həm dini, həm də sosial əlaqələrin möhkəmləndirilməsində mühüm rol oynayırdı. Bu cür rituallar, yalnız təbiət qüvvələrinə müraciət etməklə kifayətlənmir, həm də insanlar arasında qarşılıqlı yardım və həmrəylik ruhunu inkişaf etdirirdi. Xüsusilə məhsul yığımı zamanı keçirilən rituallar kənd icmalarında birliyin

və əməkdaşlığın gücləndirilməsi üçün bir vasitə kimi istifadə olunurdu. Bu mərasimlər zamanı insanlar təkcə təbiətin məhsuldarlığı üçün dua etməklə kifayətlənmirdi, həm də bir araya gələrək sosial münasibətləri gücləndirirdi.

Qarabağda təbiət və təbiət qüvvələri ilə bağlı inanclar xalqın mədəniyyətinin ayrılmaz bir hissəsidir. Təbiətlə harmonik şəkildə yaşamaq, təbiət hadisələrinə hörmət etmək və məhsul bərəkətini artırmaq üçün dualar etmək, bu inancların mərkəzində dayanır. Təbiət qüvvələrinə olan bu dərin hörmət və inanc, Qarabağ folklorunun çoxşaxəli bir tərəfini təşkil edir və nəsil-dən-nəslə ötürülərək xalqın mənəvi dünyasını zənginləşdirir. Bu inanclar vasitəsilə icma birliyi gücləndirilir, sosial əlaqələr möhkəmləndirilir və təbiətlə əlaqələr daha da dərinləşdirilir. Qarabağ folkloru, təbiət qüvvələrinin gücünü və təbiətlə insan arasında yaranan qarşılıqlı münasibətləri dərin bir mənəvi səviyyədə təmsil edir.

Qarabağda mifoloji inanclar: Xalqın keçmişini və dəyərlərini gələcəyə daşıyan əfsanələr

Qarabağ folklorunun bir digər əhəmiyyətli aspekti mifoloji inanclardır. Bu miflər və əfsanələr vasitəsilə xalq öz keçmişini və dəyərlərini gələcək nəsillərə ötürmüşdür. Qarabağda "Div", "Cin" və digər fəvqəlgüclü varlıqlar haqqında inanclar, xalqın təxəyyül və inanc dünyasının ayrılmaz bir hissəsidir. Bu varlıqlar ilə bağlı hekayə, nağıl və əfsanələr, Qarabağ folklorunda xüsusi bir yer tutur.

Mifoloji inanclar yalnız hekayə, nağıl və əfsanələrdən ibarət deyil, həm də xalqın dünyagörüşünü formalaşdıran təfəkkür və düşüncə sisteminin bir hissəsidir. Xüsusilə qorxu və ehtiyatla bağlı inanclar, insanların gündəlik həyatında davranış və qərarlarına təsir edən amillərdir. Bu miflər həm də Qarabağda sosial nizamın və ictimai qaydaların qorunmasında əhəmiyyətli rolə malik olmuşdur, çünki miflər vasitəsilə insanlar müəyyən əxlaqi dəyərləri və davranış qaydalarını mənimsəmişlər.

Qarabağ, zəngin tarixi və mədəni irsi ilə diqqət çəkən bir bölgə olmaqla yanaşı, onun folkloru xalqın keçmişini, inanclarını və dəyərlərini əks etdirən zəngin mənbədir. Folklorun əhəmiyyətli bir sahəsi olan mifoloji inanclar, Qarabağ əhalisinin dünyagörüşünü, təfəkkürünü və gündəlik həyatında əks olunan düşüncə sistemini formalaşdırmışdır. Bu inanclar xalqın təxəyyülünü qidalandıran, onlara sosial nizam və mənəvi dəyərlər öyrədən əfsanə, nağıl və hekayələr vasitəsilə nəsil-dən-nəslə ötürülmüşdür.

Qarabağda mifoloji varlıqlar — "Div", "Cin" və digər fəvqəltəbii güclər — haqqında inanclar, xalqın keçmişə olan münasibətini və mənəvi dünyasını anlamaq üçün mühüm bir pəncərədir. Bu məqalə, Qarabağda mövcud olan mifoloji inancların necə formalaşdığını, hansı məzmunə sahib olduğunu və bu inancların xalqın sosial və mənəvi həyatında nə kimi rol oynadığını araşdırır.

1. Mifoloji inancların qaynaqları və mahiyyəti

Mifoloji inanclar, insanların təbiət hadisələrini və ətraf aləmi izah etmək üçün baş vurduqları bir düşüncə sistemidir. Qarabağda bu inancların əsası, təbiətlə və fəvqəltəbii varlıqlarla qarşılıqlı münasibətləri formalaşdırmaqla bərabər, cəmiyyətin mənəvi həyatını yönləndirən güclərə inamdan qaynaqlanır. "Div" və

"Cin" kimi mifoloji varlıqlar, həm qorxu, həm də hörmət hissi ilə qarşılanır və onların güclərinə inanan insanlar, bu varlıqlarla ehtiyatla davranmağa çalışmışlar.

Qarabağda "Div" – nəhəng və fəvqəlgüclü bir varlıq kimi təsvir edilir və insanlar arasında əsasən qorxu oyandıran mifoloji obrazdır. O, həm fiziki gücü, həm də qorxulu xarakteri ilə xalq əfsanə və nağıllarında geniş yer tutur. Divlər, ziyan verən varlıqlar kimi təsvir olunur və insanlara təhdid yaratdıqları inanılır. Bu varlıqlarla bağlı əfsanə və nağıllar Qarabağ folklorunda geniş yayılmış və insanlar arasında qorxu və ehtiyatı təmsil etmişdir. Divlərlə bağlı Qarabağ bölgəsindən (Ağdam, Füzuli, Qubadlı vb.) toplanmış maraqlı nağıllardan "Hatəmin nağılı", "Kəl Həsən", "Tapdıq", "Reyhan" vb. misal göstərmək olar.

Cinlər isə daha kiçik və məkrli varlıqlar olaraq qəbul edilir. Onların görünməz olduqlarına inanılır və adətən insanlar cinlərə qarşı qorunma tədbirləri görürdülər. Qarabağ folklorunda cinlərin insan həyatına müdaxilə etdiyinə dair inanclar var. Xalq arasında cinlərdən qorunmaq üçün müxtəlif rituallar və dualar yerinə yetirilirdi. Bu rituallar, insanların özlərini mənəvi təhlükədən qorumaq üçün tətbiq etdikləri praktiklərdən idi.

Qarabağ folklorunda mifoloji mətənlərdə cinlə bağlı müxtəlif rəvayətlər və əfsanələr (Vaqifqızı, 2014:34-36) mövcuddur. Cinlə bağlı qarşımıza çıxan süjetlər biri cinlərin atları minib çaparaq tər-qan içində axıra geri gətirməsi, atların saçını hörməsi və atın üzərinə qır töküb cinləri tumaq, üzərinə iynə-sancaq taxıb əsir etməklə bağlıdır. İkinci əsas cinlə bağlı maraqlı süjetlərdən biri yemək-icmək süfrəsi və toy olan cin yığıcanağı ilə bağlıdır. Bu süjetlərlə bağlı xeyli sayda mifoloji mətnlər toplanmışdır (Rüstənzadə, 2014b:13-14; 2012a:20-23; 2012b:19-22; 2012:32-37). Həmçinin Qarabağ folklorunda cinlə bağlı inanclar içində qırxlı uşağı cindən qorumaq, cin dəyişməyi ilə bağlı maraqlı adətlər (Rüstənzadə, 2012b:154) də mövcuddur. Həmçinin, sandığa qoyulan ağ paltarlara sancaq vurmaqla cinin paltarı aparıb kirləyib gətirməsinin qarşısını alamqla bağlı inam və yasaqlar (Rüstənzadə, Fərhadov, 2012:174) da vardır. Eyni ilə Qarabağ folklor mətənlərində cinlərlə bağlı çox sayda əfsanələr də vardır. Bu əfsanələrdən birin də Halın qadın cin kimi təsvir olunması və onun tutulub saxlanması, sonra ərə verilməsi, iki uşağı olandan sonra ölsə də uşaqlarını ögey anadan qoruması ilə bağlı maraqlı bir əfsanə (Rüstənzadə, 2013b:11; Vaqifqızı, 2013:27) də vardır. Qeyibdən gələn səslərin cinlərə məxsus olduğuna inanan xalq onlardan qorunmaq üçün maraqlı bir ritual həyata keçirirlər. Əgər cinlər gəlib kimisə çağırırsa, onda həmin adam belə deməlidir: "Əlimdə duz döyürəm, duz döyürəm, duz döyürəm, gələmmərəm, duzum var" (Rüstənzadə, 2013b:12). Belə elədikdə cinnlərin çıxıb gedəcəyinə, adını çağırdığı insana musallat olmayacağına inanılır.

2. Qarabağ folklorunda div və cinlərin rolu

Qarabağ əfsanələri, "Div" (Əliyev, 2001:26-27; Məmmədhusəyn, 2010:124-142) və "Cin"lərin cəmiyyətin mənəvi həyatında və gündəlik işlərində daşdıqları rol baxımından maraqlıdır. Divlər adətən dağlıq və çətin əlçatılan ərazilərdə yaşayan nəhəng varlıqlar kimi təsvir edilir və xalq onları təbiət qüvvələrinin təzahürü kimi qəbul etmişdir. Əfsanələrdə bu varlıqların insanların işlərinə qarışdığı, bəzən

kənd camaatına zərər verdiyi, lakin bəzən də fəvqəlgüclü qüdrətləri ilə insanlara yardım etdiyi hekayələr danışılırdı.

Cinlər isə daha çevik və zərərli varlıqlar olaraq qəbul edilirdi. Qarabağ folklorunda cinlərin insanların xəstəliklərə tutulmasında və ya bədbəxt hadisələr yaşamasında rolu olduğuna inanılırdı. Onlar görünməz olduqlarına görə daha çox qorxu oyadır və bu varlıqlara qarşı qorunmaq üçün xüsusi dualar və rituallar icra olunurdu.

Qarabağda mifoloji inanclar və dini inanclar çox vaxt bir-birinə qarışır və paralel şəkildə mövcud olurdu. İslam dininin bölgəyə nüfuz etməsi ilə birlikdə bu mifoloji varlıqların dini çərçivədə dəyərləndirilməsi baş verirdi. Məsələn, cinlərin İslam dinindəki yerini nəzərə alaraq, xalq arasında onları Quran ayələri ilə qovmaq və ya dualarla qorunmaq ənənəsi geniş yayılmışdı. Bu da göstərir ki, Qarabağ mifologiyası ilə İslam dini arasında güclü bir əlaqə mövcud olmuş və insanlar bu mifoloji varlıqları dini çərçivədə anlamışlar.

3. Miflərin sosial funksiyaları

Mifoloji inanclar yalnız fəvqəlgüclərə inamı əks etdirmir, həm də cəmiyyətin sosial nizamını qorumaqda mühüm rol oynayır. Qarabağ mifologiyası, insanların gündəlik həyatında əxlaqi dəyərlərin formalaşmasına və onların qorunmasına xidmət etmişdir. Cinlər və divlər kimi varlıqların əməlləri ilə bağlı hekayələrdən nəticə çıxaran insanlar, qorxu və ehtiyatla yanaşı öz hərəkətlərinə nəzarət etməyə çalışırdılar.

Miflər və əfsanələr təkcə xalqın təxəyyül məhsulu deyil, həm də onun sosial və mənəvi dünyasını formalaşdıran vasitələrdir. Qarabağ əhalisi bu əfsanələr vasitəsilə əxlaqi dəyərləri qoruyur, sosial qaydaları ötürür və cəmiyyətin birliyini təmin edirdi. Miflər, insanları mənəvi təhlükələrdən qorumağa, əxlaqlı olmağa və bir-birlərinə qarşı hörmətli davranmağa təşviq edirdi. Bu mifoloji hekayələr vasitəsilə insanlar müəyyən davranış qaydalarını mənimsəyir və cəmiyyətdə harmoniya yaratmağa çalışırdılar. Məsələn, cinlər haqqında əfsanələrdə insanların bir-birinə zərər verməməsi, yaxşılıq etməsi və kollektiv rifaha xidmət etməsi vurğulanırdı. Belə əfsanələr sosial nizamın qorunmasında və mənəvi dəyərlərin təbliğ edilməsində mühüm bir rol oynayırdı.

Qarabağda mifoloji inanclar, xalqın tarixi və mədəni dəyərlərinin ayrılmaz bir parçası olmaqla yanaşı, onların dünyagörüşünü və sosial nizamını formalaşdıran vacib elementlərdir. "Div", "Cin" və digər fəvqəltəbii varlıqlarla bağlı miflər, Qarabağ əhalisinin təxəyyülünü qidalandırmış, qorxu və ehtiyat hissi yaratmış, eyni zamanda cəmiyyətdə əxlaq və davranış qaydalarının qorunmasında əhəmiyyətli bir rol oynamışdır. Bu inanclar yalnız keçmişin yadigarı deyil, həm də cəmiyyətin mənəvi dünyasını zənginləşdirən və gələcək nəsillərə ötürülən dəyərlərdir. Qarabağ mifologiyası, xalqın mənəvi dünyasına və təfəkkür sisteminə işıq tutan, onların həyatına istiqamət verən bir güzgü rolunu oynamağa davam edir.

Nəticə

Qarabağ folklorunda yer alan inanclar, xalqın həyat tərzini, mədəni dəyərləri və dünyagörüşü ilə sıx əlaqəlidir. Həm dini, həm təbiət qüvvələri ilə bağlı, həm də mifoloji inanclar Qarabağ xalqının kimliyini və mənəvi irsini formalaşdıran vacib

amillərdir. Bu inanclar, nəinki nəsildən-nəslə ötürülərək yaşadılır, həm də xalqın birliyini, mədəniyyətini və mənəvi dəyərlərini qoruyaraq Qarabağın mədəni irsini zənginləşdirir.

Qarabağ folkloru yalnız bölgənin mədəni tarixini əks etdirmir, eyni zamanda bugünkü Qarabağ cəmiyyətinin mədəni və sosial həyatının əhəmiyyətli bir hissəsini təşkil edir. Folklorun bu cəhətlərini öyrənmək, bölgənin mədəni irsini daha dərinlən anlamaq üçün vacib bir addımdır.

ƏDƏBİYYAT

Abbaslı, S. (2020). *Qarabağ folkloru, janr poetikası və mərasim ənənələri*. Bakı, Elm və Təhsil.

Əliyev, O. (2001). *Azərbaycan nağıllarının poetikası*. Bakı, Səda.

Məmmədhusəyn, T. (2010). *Seçilmiş əsərləri*, I cild. Bakı, Mütərcim.

Rüstəmzadə, İ., Fərhadov, Z. (2012). *Qarabağ: Folklor da bir tarixdir*, I kitab (Ağdam, Füzuli, Ağcabədi, Cəbrayıl, Zəngilan, Qubadlı, Lakin və Kəlbəcər rayonundan toplanmış folklor örnəkləri). Bakı, Elm və Təhsil.

Rüstəmzadə, İ. (2012a). *Qarabağ: Folklor da bir tarixdir*, II kitab (Bərdə və Ağcabədi rayonlarından toplanmış folklor örnəkləri). Bakı, Elm və Təhsil.

Rüstəmzadə, İ. (2012b). *Qarabağ: Folklor da bir tarixdir*. III kitab (Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Tərtər, Qubadlı, Zəngilan, Kəlbəcər, Laçın və Şuşa rayonundan toplanmış folklor örnəkləri). Bakı, Elm və Təhsil.

Rüstəmzadə, İ. (2013a). *Qarabağ: Folklor da bir tarixdir*. IV kitab (Laçın, Qubadlı və Zəngilan rayonlarından toplanmış folklor örnəkləri). Bakı, Elm və Təhsil.

Rüstəmzadə, İ. (2013b). *Qarabağ: Folklor da bir tarixdir*. V kitab (Bərdə, Füzuli, Ağdam, Şuşa və Zəngilandan toplanmış folklor örnəkləri). Bakı, Zərdabi LTD MMC.

Rüstəmzadə, İ. (2014a). *Qarabağ: Folklor da bir tarixdir*, VIII kitab (Kəlbəcər rayonundan toplanmış folklor örnəkləri). Bakı, Zərdabi LTD MMC.

Rüstəmzadə, İ. (2014b). *Qarabağ: Folklor da bir tarixdir*, IX kitab (Beyləqan, İmişli, Tərtər, Bərdə və Cəbrayıl rayonlarından toplanmış folklor örnəkləri). Bakı, Zərdabi LTD MMC.

Rüstəmzadə, İ. (2018). *Qarabağ: Folklor da bir tarixdir*. X kitab (Zəngilan və Şuşa rayonlarından toplanmış folklor örnəkləri). Bakı, Elm və Təhsil.

Vaqifqızı (Süleymanova), L. (2013). *Qarabağ: Folklor da bir tarixdir*. VI kitab (Cəbrayıl, Kəlbəcər və Tərtər rayonlarından toplanmış folklor örnəkləri). Bakı, Zərdabi LTD MMC.

Vaqifqızı (Süleymanova), L. (2014). *Qarabağ: Folklor da bir tarixdir*, VII kitab (Xocavənd rayonundan toplanmış folklor örnəkləri). Bakı, Zərdabi LTD MMC.

Söyləyicilər

S-1: Cəlilzadə Mətanət Rəftar qızı, 1960, Füzuli şəhəri, ali təhsilli, müəllimə.

S-2: İmanov Rəftar Cəlil oğlu, 1928, Füzuli şəhəri, Dövlətyarlı kəndi, ali təhsilli, tarixşünas alim, pensiyaçı.

